

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Проаналізовано теоретичні аспекти державного регулювання розвитку малого підприємництва. Уточнено сутність його механізму на основі узагальнення зарубіжних підходів.

The analysis of the theoretical aspects of state regulation of small business. Clarified the nature of the mechanism based on the aggregation of foreign models.

ВСТУП

В Україні розвиток малого підприємництва відбувається в суперечливих умовах. З одного боку, у наявності суттєве зростання значущості суб'єктів малого підприємництва, розширення їх функцій, а з іншого — виявляються тенденції зниження їх життєздатності. При цьому, проблеми розвитку суб'єктів малого підприємництва, в основному, обумовлені саме недоліками державної економічної політики в цілому, що визначає основні параметри зовнішнього середовища, в якому відбувається розвиток малого підприємництва. Щодо внутрішнього середовища малого підприємництва, то воно пов'язане з характерною рисою типового суб'єкта малого підприємництва, яка полягає в його нестійкості. Причини цього явища полягають в об'єктивно менш сприятливих у порівнянні з великими підприємствами умовах господарювання, що виявляються у формі відносно гіршого стану зовнішнього і внутрішнього середовища.

На нашу думку, одним з головних завдань держави в умовах ринкової економіки має бути пошук засобів та вироблення пропозицій щодо узгодження потреби всебічного стимулювання розвитку малого підприємництва з потребами забезпечення в Україні макроекономічної стабільності та довгострокового збалансованого економічного зростання. Зазначена проблематика перебуває в полі зору таких українських науковців, як: З. Варналій, Л. Воротіна, М. Долішній, В. Кредісов, О. Кужель, А. Пасхавер та ін.

Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, окремі аспекти проблеми державного регулювання розвитку малого підприємництва залишилися не вирішеними. Зокрема, потребують подальшого дослідження аспекти реалізації механізму фінансової підтримки розвитку суб'єктів малого підприємництва в умовах ринкової економіки.

Метою статті є уточнення факторів, що впливають на ефективність механізму державного регулювання розвитку малого підприємництва в умовах ринкової економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

За відносно недовгий період свого існування в Україні мале підприємництво стало значним джерелом виробництва товарів та послуг, створення робочих місць на ринку праці, поповнення бюджету держави. Завдяки малим підприємствам певною мірою знизилась соціальна напруга в суспільстві, тому що збіднілі широкі верстви населення одержали можливість доступу до ресурсів та самостійного заробітку.

Природною властивістю суб'єктів малого підприємництва є надзвичайна вразливість та чутливість до змін економічної кон'юнктури. Як свідчать результати досліджень, третина всіх суб'єктів малого підприємництва зазнає крах протягом перших двох років існування, до десяти років доживає лише кожне п'яте підприємство [8].

У своїй основі несприятливі тенденції розвитку малого підприємництва пов'язані як із загальнонаціональними політичними, економічними і соціальними проблемами, так і з особливостями малого підприємництва як суб'єкта економіки.

Ліквідація суб'єктів малого підприємництва є не лише результатом дії несприятливого зовнішнього середовища (високі податки, відсутність фінансових коштів тощо), але і наслідком нормальної економічної конкуренції, коли суб'єкти, що не здатні адаптуватися до ринкових умов, перебудувати внутрішній менеджмент, налагодити ефективні зв'язки з постачальниками і споживачами, вимушені йти з ринку.

Особливістю даного сектора економіки, яка має бути покладена в основу державної політики, є високий ступінь залежності стану малого підприємництва від динаміки макроекономічних показників і чинників зовнішнього середовища. Ті проблеми і труднощі, які великими підприємствами можуть бути вирішені за рахунок використання внутрішніх ресурсів і можливостей економічного та політичного впливу на зовнішнє середовище, для суб'єктів малого підприємництва представляють безпосередню загрозу їх існуванню [3].

Слід зазначити, що зниження темпів розвитку малого підприємництва в українській економіці багато в чому обумовлене дією негативних процесів, що відбуваються в його оточенні. Всі негативні чинники, що впливають на розвиток і становлення сектора малого підприємництва можна умовно розділити на чинники, що впливають на зовнішнє середовище функціонування малого підприємництва; внутрішнє середовище суб'єктів малого підприємництва.

Зовнішнє середовище суб'єктів малого підприємництва є сукупністю елементів (ринків, ринкових інститутів, процесів, відносин тощо), що безпосередньо впливають на становлення і функціонування малого підприємництва. Такі елементи характеризуються рядом ознак (параметрів), конкретні прояви яких є чинниками зовнішнього середовища.

Друга ключова особливість зовнішнього середовища малого підприємництва полягає в його об'єктив-

но підлеглий ролі в системі відносин з державою, великим бізнесом, фінансово-кредитними інститутами.

Негативні дії зовнішнього середовища викликають з боку суб'єктів малого підприємництва захисні реакції. Проте можливості протистояння обмежені невеликими масштабами виробництва і незначними об'ємами використовуваних ресурсів і фінансової бази, залежністю від місцевого ринку. В результаті, виникає та чи інша локальна проблема суб'єкта малого підприємництва, що негативно впливає на якій-небудь сферу функціонування малого підприємництва. Локальні проблеми малого підприємства стають внутрішніми чинниками його розвитку, тобто відбувається взаємопроникнення і переплетення зовнішніх і внутрішніх чинників [1].

Що стосується іншої сторони — внутрішнього середовища малого підприємництва, то вона пов'язана з характерною рисою типового суб'єкта малого підприємництва, яка полягає в його нестійкості в умовах ринкової економіки. Причому причини цього явища полягають в об'єктивно менш сприятливих в порівнянні з великими підприємствами умовах господарювання, що виявляються у формі відносно гіршого стану зовнішнього і внутрішнього середовища.

Таким чином, виникає комплексна проблема функціонування малого підприємництва як результат взаємодії зовнішніх і внутрішніх негативних чинників, що погіршують життєздатність суб'єкта малого підприємництва. Разом з тим, ступінь гостроти даної проблеми на різних ступенях еволюції ринкової економіки неоднаковий: в умовах розвинутого стану економіки відбувається пом'якшення суперечності малого підприємництва, тоді як у фазі ринкових реформ нерідко спостерігається його загострення.

У зв'язку з цим необхідність прискореного розвитку малого підприємництва припускає активну участь держави в регулюванні тенденцій розвитку і підтримки малого підприємництва.

У загальному вигляді чинники розвитку малого підприємництва поділяються на макроекономічні та мікроекономічні [2]. У рамках кожної системи формуються відповідні механізми підвищення стійкості суб'єктів малого підприємництва. Так, на мікрорівні це здійснюється за допомогою особистих здібностей підприємців, мотивації робітників, стратегічного і тактичного планування тощо. Макрорівень охоплює, насамперед, закони, що регулюють діяльність у сфері малого підприємництва, наявність та доступність коштів для організації діяльності суб'єктів малого підприємництва, реалізацію економічних функцій оподаткування, допомогу через державні програми та створення інфраструктури малого підприємництва.

Передовий досвід розвинених країн дає можливість визначити, що в них сформовані складні, розгалужені системи регулювання і підтримки малого підприємництва, які виконують регламентовані державою функції. З одного боку, це забезпечення і підтримка функціонування малого підприємництва в ринковій системі через визначення загальних умов діяльності та забезпечення дотримання норм суб'єктами малого підприємництва, з іншого — розвиток і максимальне використання функцій малого підприємництва для економіки через систему інтересів і стимулів.

Суб'єктами систем регулювання і підтримки малого підприємництва є організації та установи, від яких безпосередньо залежить мале підприємництво — це великі підприємства, кредитно-фінансові установи, громадські

організації підприємців, елементи інфраструктури, а також держава. Державі відводиться особлива роль активного учасника системи підтримки малого підприємництва, який не лише формує сприятливі умови розвитку малого підприємництва, а й використовує стимули до взаємовигідного співробітництва малого та великого бізнесу, які носять забарвлення допомоги суб'єктам малого підприємництва. Із цією метою державою розробляється державна політика у відношенні малого підприємництва. Вона являє собою системний напрям соціально-економічної загальнодержавної політики у відповідності з основними національними інтересами [5].

Реалізація функцій системи регулювання малого підприємництва відбувається через створення адекватного механізму. Складність формування ефективного механізму полягає в складності розуміння змісту економічного механізму, який трактується дослідниками по-різному: як спосіб організації економічних відносин в рамках вирішуваної проблеми, як сукупність засобів державного впливу на явище, що вивчається, як комплекс методів здійснення діяльності тощо [4].

У контексті малого підприємництва мова має йти про механізм розвитку (далі — механізм) як сукупність способів досягнення конкретних цілей, поставлених перед сектором малого підприємництва. Визначення цілей — складний процес, спрямований на виокремлення багатьох цілей, які мають поєднуватися в єдину систему і становити ієрархічну структуру. Так, стратегічна довгострокова мета розвитку малого підприємництва полягає в підвищенні добробуту населення на основі залучення його широких верств в підприємницьку діяльність. Проміжними (тактичними) цілями є пожевлення конкуренції, забезпечення пропорційного розвитку господарства, максимальне використання потенціалу економіки, стимулювання розвитку депресивних регіонів, підвищення ефективності масового виробництва, розвиток інноваційного підприємництва і посилення НТП тощо.

Отже, механізм має розглядатися як засіб вирішення поставлених завдань. Його об'єктами виступають господарські формування малого підприємництва, незалежно від форми власності, організаційно-правової форми та галузевої спрямованості. Проте з різноманітності об'єктів випливає, що сформувати єдиний механізм, що розвиває мале підприємництво, досить проблематично, адже, як відомо, не для всіх видів малого підприємництва доцільно використовувати підтримку, до того ж, для досягнення різних цілей використовуються різні способи. Тому в структурному відношенні механізм необхідно розглядати, як сукупність механізмів, кожен з яких вирішує певне коло проблем малого підприємництва. Останні слід поділити на три напрями: законодавчо-організаційний, ресурсний та податковий. Проте зауважимо, що кожен із механізмів може вирішувати одночасно кілька проблем.

Звичайно, що в кожній країні ринкової економіки працює свій механізм, з властивими йому певними специфічними рисами, які визначаються особливостями функціонування соціально-економічної системи. Проте єдність різних механізмів у тому, що переслідуються схожі цілі і для їх досягнення використовуються схожі стимулюючі важелі — інструменти для досягнення цілей (кредити, податки, проценти, штрафи, заробітна плата, прибуток, капіталовкладення, собівартість, субсидії, амортизація, страхування та ін.) [6].

Методи, які застосовуються при реалізації функцій системи регулювання і розвитку МП, поділяються на адміністративні і економічні. Адміністративні базуються на силі влади і реалізуються у вигляді заборони, дозволу або попередження. Економічні — більш гнучкі, їм притаманне використання економічних регуляторів, які діють опосередковано (шляхом використання фінансово-податкових важелів, а також державних обмежень у формі ліцензій, квот, держзамовлень).

Принципи, на основі яких застосовуються важелі і відбувається побудова механізму, доцільно, на думку автора, поділити на базові (послідовність, системність, комплексність, довгостроковість і стабільність регулювання та підтримки, гнучкість тощо) та специфічні (програмно-цільовий підхід, диференціація підтримки, усунення дискримінації тощо).

Отже, механізм державного регулювання розвитку малого підприємництва являє сукупність способів регулювання, підтримки і стимулювання малого підприємництва, що спрямовані на усунення або послаблення його основної суперечності та активізацію функціональної ролі малого бізнесу, і мають розглядатися в сукупності і єдності суб'єктів, об'єктів, цілей, напрямів, важелів, методів та принципів регулювання.

Державні органи високорозвинених країн разом із фінансовими структурами також проводять цільову політику доступного забезпечення суб'єктів малого підприємництва потрібними ресурсами. Поряд із пільговими умовами кредитування, застосовуються різноманітні методи страхування, субсидіювання, надання гарантій підприємствам. Також дуже поширені такі форми побічного сприяння, як пільгові принципи оподаткування, амортизаційні відрахування, а також "податкові канікули".

Взагалі в країнах розвинутої економіки фінансування малого підприємництва відбувається в рамках добре налагодженої, розгалуженої системи. Вона складається з цільового бюджетного фінансування, різноманітних фінансово-кредитних програм, а також кредитування через банки, страхові компанії, інвестиційні і венчурні фірми та інші елементи ринкової інфраструктури. Бюджети багатьох країн передбачають окрему статтю витрат на потреби малого підприємства. Так, в США щороку з цією метою виділяється 4 млрд дол. [8].

В США фінансова підтримка малого підприємництва здійснюється через Адміністрацію з питань малого підприємництва та зводиться до трьох типів кредитів: прямі, що виділяються на певні цілі з державних джерел (наприклад, на підтримку фірм в районах із високим безробіттям); змішані, які складаються з державних і приватних коштів, частка Адміністрації з питань малого підприємництва в них не більше 75%; гарантовані, за якими суб'єкти малого підприємництва отримують від Адміністрації з питань малого підприємництва гарантії в розмірі до 90% позичкового капіталу [8]. Останній вид кредитів становить більшу частку. Середній розмір гарантованої позики 175 тис. дол., термін 8 років. Позики видаються на розширення експортної діяльності, виробництво устаткування, поліпшення екологічного середовища, інноваційну діяльність. Кожний рік уряд втрачає на гарантованих позиках близько 400 млн дол., що пов'язано з провалом багатьох проектів [8]. Тому планка вимог до претендентів на кредит зростає.

Незважаючи на різноманітність форм і методів підтримки малого підприємництва за кордоном, не

всучають суперечки відносно її доцільності. Багато дослідників стверджують, що суб'єкти малого підприємництва не потребують спеціальної допомоги: розквіт малого підприємництва залежить лише від ринкових свобод у країні. Якщо взаємовідносини покупців і споживачів підпорядковані природним законам ринку, то суб'єкти малого підприємництва самостійно знайдуть свою галузь діяльності, без втручання держави. І незважаючи на те, що малі підприємства зазнають великих труднощів, складна система регулювання непотрібна. Вона лише спотворює структуру малого підприємництва.

Наприклад, уряд надає суб'єктам малого підприємництва дешеві кредити з бюджету або інших джерел. У підсумку, часто зростає попит на нього, а отже, і зловживання при розподілі. Інколи це навіть порушує хід розвитку економіки. Крім того, дешеві державні кредити скорочують обсяг роботи банківських структур. Невиправдана також популярність методу створення центрів розвитку бізнесу, які безкоштовно або за символічною ціною надають консультаційні, інформаційні послуги і проводять навчання. Адже різноманітність форм і видів діяльності малого підприємництва не дозволяє зосередити в одному центрі всі необхідні знання, а також висококваліфікованих фахівців. Тому коло суб'єктів малого підприємництва, які користуються послугами центрів, досить вузьке. Далі, широко використовується методика виборчої підтримки малого підприємства, наприклад, залежно від продукції, що випускається. В Італії відомий досвід видачі ліцензій на виробництво бавовняних тканин лише кустарним суб'єктам малого підприємства. Але, з іншого боку, це призводить до деградації технології і застою у виробництві.

Зважаючи на викладені вище моменти, супротивники спеціальної допомоги суб'єктам малого підприємництва наполягають на тому, що єдиним засобом досягнення ефективності малого підприємництва є реалізація програм, які орієнтовані на створення рівних умов доступу до ресурсів для всіх фірм, незалежно від розміру.

На наш погляд, супротивники державного втручання в сферу малого підприємництва критикують скоріше не недоліки самої державної підтримки, а способи і методи її реалізації, тобто ставиться під сумнів якість створеного механізму. Допомога суб'єктам малого підприємництва без сумніву необхідна, ця теза витікає з його основної суперечності. Водночас здійснення підтримки має бути вельми обережним і обґрунтованим, адже ринковий механізм не терпить різкого втручання. Якщо регулювання якісне, тобто добре виважене і має серйозний теоретико-методичний фундамент, воно аж ніяк не зашкодить вивіреною практикою перевагам ринку.

Підвищенню ефективності механізму розвитку малого підприємництва сприяють сучасні тенденції переходу від загальнодержавного рівня регулювання малого підприємництва до регіонального. Вони пов'язані з переважною орієнтацією суб'єктів малого підприємництва на потреби місцевих ринків. Сьогодні у розвинутих країнах держава регламентує лише загальну стратегію розвитку малого підприємництва, а конкретні механізми розробляються у містах та регіонах.

Головною метою прискореного розвитку малого підприємництва в регіонах стає не економічне зростання як просте збільшення кількісних показників суб'єктів малого підприємництва, а економічний розвиток — катего-

рія значно ширша і визначена якісно. Регіональне регулювання малого підприємництва починає спрямовуватися не на зменшення різниці в показниках в різних регіонах, а на прискорення розвитку інфраструктури, забезпечення доступу до ресурсів, покращення соціальних чинників.

У зв'язку зі структурною перебудовою економіки промислово розвинутих країн з'являється таке явище, як "неоднорідність розвитку всередині самих регіонів". Часто у розвинутих регіонах виникають сегменти, що занепадають, а у відсталих — нові джерела зростання. Тому доцільним стає формування не регіональних політик, а субрегіональних, орієнтованих на різні області регіону. Їх загальна стратегія спрямовується не на захист економічно слабких регіонів від зовнішніх конкурентів (через протекціонізм та дотації), а на стимулювання регіонів до розвитку. Переслідуються мета ліквідувати технічну відсталість регіону, зробити його здатним до техніко-економічного зростання [6].

На відміну від старої економічної політики, яка орієнтувалась на передові регіони, нова прогресивна націлюється на стійкий розвиток усіх регіонів. Саме це розглядається як гарант високої конкурентоспроможності національної економіки.

Формування регіональної політики розвитку малого підприємництва нового зразку викликало та продовжує викликати багато суперечних питань, які стосуються методів її здійснення. Наприклад, гостра дискусія ведеться навколо проблеми, на якому рівні потрібно її розробляти — загальнодержавному або місцевому. Захищаючи першу думку, фахівці підкреслюють певну "короткозорість" регіонів, які можуть ігнорувати інтереси всієї держави, культивуючи власні інтереси. Прибічники другої точки зору стверджують, що місцеве самоврядування ефективніше, тому що воно краще знає локальні проблеми та бачить шляхи їх оптимального вирішення.

Але досвід розвинутих країн світу показав, що держава виявилася не в змозі з високим ступенем ефективності мобілізувати та інтегрувати місцеві ресурси, з'єднати їх з централізованими та спрямувати на потреби регіонального розвитку. Проте, це аж ніяк не зменшує напрацьованої десятиріччями переваги держави технічно ефективно координувати різні проекти [6].

Наголос на загальнодержавний або регіональний рівень розробки заходів підтримки малого підприємства має ставитися в залежність від досягнутого рівня економічного розвитку. Зокрема, в економічно розвинутих країнах, регіони яких накопичили та мають у власному розпорядженні сильний економіко-ресурсний та науковий потенціал, а також характеризуються високим ступенем самосвідомості та відповідальності, потрібно надавати регіональній владі ключові повноваження щодо розробки механізмів сприяння розвитку малого підприємства. На рівні держави мають вироблятися лише загальні напрями підтримки малого підприємства і обов'язково необхідно підкреслювати їх рекомендаційний характер.

Регіональна політика, яка розробляється без участі місцевої влади та спеціалістів, загрожує недооцінкою (або переоцінкою) місцевого потенціалу, ігноруванням його особливостей та природного вектору розвитку. А розробка політики лише на регіональному рівні може призвести до розриву зв'язків регіону з макроекономічними тенденціями держави, а зрештою, до недоцільного відокремлення регіону.

Загалом, по мірі розвитку, все більше повноважень із прийняття рішень в сфері малого підприємства потрібно переносити на регіональний рівень, залишаючи за центральними державними органами лише законодавчі функції.

ВИСНОВКИ

Ефективність розвитку малого підприємства безпосередньо залежить від ефективності механізмів державного регулювання. При цьому уточнено, що механізм державного регулювання розвитку малого підприємства необхідно розглядати як сукупність способів регулювання, підтримки і стимулювання малого підприємства, що спрямовані на усунення або послаблення його основної суперечності та активізацію функціональної ролі малого підприємства, і які мають розглядатися в сукупності і єдності суб'єктів, об'єктів, цілей, напрямів, важелів, методів та принципів регулювання і підтримки. Проте сформувати єдиний механізм розвитку малого підприємства досить проблематично, тому в структурному відношенні механізм розглянуто як сукупність механізмів, кожен із яких вирішує певне коло проблем малих підприємств. Їх поділено на три напрями: законодавчо-організаційний, ресурсний та податковий. У якості важелів механізму визначено такі інструменти для досягнення цілей: кредити, податки, проценти, прибуток, капіталовкладення, амортизація тощо. Методи, які застосовуються при реалізації функцій системи регулювання і підтримки малого підприємства, поділено на адміністративні і економічні.

Література:

1. Пасхавер А. Перспективи частного предпринимательства в Украине: приватизация и рост нового капитала / А. Пасхавер // Экономика Украины. — 2000. — № 4. — С.30—39.
2. Воротіна Л. Державна підтримка малого бізнесу в системі трансформаційної економіки України // Економічні реформи сьогодні. — 2000. — № 28. — С. 31—34.
3. Варналій З.С., Волянська Г.М., Кампо В.М., Ковтунець В.В., Копченко І.М. Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика / З.С. Варналій (ред.), В.М. Кампо (ред.). — К.: Знання України, 2005. — 379 с.
4. Долішній М. Напрями вдосконалення процесів управління розвитком підприємства в Україні / М. Долішній // Регіональна економіка. — 2002. — № 1. — С. 276—281.
5. Бутенко А.І. Проблеми розвитку підприємства в інформаційному секторі економіки та напрямки підвищення ефективності його державного регулювання / А.І. Бутенко, І.М. Сараєва, Н.І. Носова; НАН України; Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. — Одеса: Фенікс, 2005. — 117 с.
6. Кредісов В.А. Підприємство — вирішальний фактор розвитку країн з перехідної економікою / В.А. Кредісов. — К.: Знання України, 2003. — С. 98—99.
7. Кужель О. Регуляторна реформа ще цілком не оцінена ні владою, ні підприємцями / О. Кужель // Підприємство в Україні. — 2001. — № 3. — С. 4—6.
8. Майєр Дж., Олесневич Д. Міжнародне середовище бізнесу: Конкуренція та регулювання у глобальній економіці / Дж. Майєр, Д. Олесневич; пер. з англ. — К.: Либідь, 2002. — 703 с.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2012 р.